

SZAKIRODALOM.

Fava, Domenico. *La Biblioteca Estense nel suo sviluppo storico, con il catalogo della mostra permanente.* Modena, G. T. Vincenzi e nipote di Dante Cavallotti. 1925. 8°. 389 lap és 10 melléklet.

Az évekig tartó átrendezési munkálatok befejezésével a modenai könyvtár remek anyagát nagyszabású kiállítás keretében mutatja be a közönségnek. Előttünk fekszik e könyvtár igazgatójának, D. FAVÁNAK tollából e századokon át lassan kialakult — hercegi magánkönyvtárból nyilvános közkinccsé vált — pompás alkotás egész története. FAVA lélekkel teli, alapos munkája nemcsak száraz statisztikát nyújt, hanem előadásában elevenen állnak előttünk a műveltség e nagyszerű centrumának letűnt korszakai. LIONELLO, BORSO, I. ERCOLE, II, ALFONSO D'ESTE mindenik egy-egy nagy név a humanizmus történetében s FAVA plasztikus előadásában büszke sorban kelnek új életre, mindenik a maga humanista környezetében érdeklődéseik és lelkesedésük melegét árasztva maguk körül.

A szép könyv második fele a kiállítás darabjainak gondos és lelkiismeretes összeállítását adja. Az adatok teljes megbízhatósága és pontossága, újra csak az igazgatónak gyűjteménye iránt érzett odaadó szeretetet bizonyítja, mely már a könyv első részét — tudományos érdekein felül is — oly rokonszenvenessé teszi.

A modenai könyvtár a bécsi után a legtöbb CORVIN-kódexet tartalmazza s mint ilyen régóta magára vonta a magyar tudós világ, főleg CSONTOSI és ÁBEL figyelmét. De különösen nagy lángot vetett az érdeklődés 1891-ben, mikor a bécsi Hofbibliothek, főleg CSONTOSI buzgó kezdeményezésére, kiadta az V. FRANCESCO modenai hercegtől már 1847-ben a magyar nemzetnek ajándékozott két CORVIN-kódexet, melyeknek elkérésénél KOLOWRATH gróf főleg azzal érvelt, hogy a darabok ideajándékozása voltaképpen nem egyéb visszaszármaztatásnál. A modenai darabok visszaszerzésére irányuló törekvés nem áll magában, mert már ALTHAN Antal gróf, PÁZMÁNY és BETHLEN és néhány évvel később

RÁKÓCZI Ferenc is alkudozásokat folytattak a Budán maradt CORVIN-kódexek visszaszerzése érdekében és 1843-ban JÓZSEF nádor is megkísérelte a wolfenbütteli darabok megszerzését. Ez összes próbálkozások eredménytelensége feledésbe ment, mikor ABDUL AZIZ szultán 1868-ban négy, ABDUL HAMID szultán 1877-ben pedig harmincöt darabot ajándékozott nagylelkűen a magyar nemzetnek.

A ferrarai hercegek sorában III. NICCOLO örgróf törvénytelen fia BORSO herceg (1450—1471) volt az, akiben a humanista hajlamok először mutatkoztak heves szenvedéllyel. Bibliofil szerelemmel szerette a könyveket. A művészet iránti vonzalmának köszönhető a legszebb illuminált könyv, mely olasz földön valaha is létrejött, a modenai könyvtár büszke kincse: a *Borso-Biblia*. Minden lapját e kor legnagyobb könyvdiszítő művészeinek remekei díszítik. Miniatorok és kopisták egész serege dolgozott számára, kik közül soknak nevét is ismerjük. S könyvtárának híre már uralkodásának negyedik évében oly nagy volt, hogy pl. V. LÁSZLÓ királyunk — valószínűleg VITÉZ János befolyása alatt — 1454. augusztus 2-án tőle és Alfonso nápolyi királytól kér olvasásra érdemes könyveket, mivel e fejedelmek példáját szeretné követni s a multak nagy eseményein okulni. Ugyanekkor követ is ment Ferrarába és Nápolyba, hogy elhozza a könyveket.

BORSO herceg szerette a tudósokat, írókat és művészeket is, kik állandóan körülötte rajzottak. E választékos körbe tartozott Gaspere dei TRIMBOCCHI, másként TRIBRACHUS modenai költő; TRIBRACHUSnak két műve is látható a kiállításon, mindakettő a herceghez intézett ajánlásokkal. A modenai költő Magyarországon sem volt ismeretlen. A bécsi könyvtár 2489. sz. kézirata őrzi *Eclogáit*, melyeket VITÉZ Jánosnak ajánlott s egy ferrarai művésztől igen szépen díszítve, megküldött. Az alsó lapszélre saját arcképét és *Lux Pannoniae* felírással VITÉZ János arcképét festette. Ezenkívül MÁTYÁS király könyvtárában is megvolt TRIBRACHUS néhány költeménye. (München. Staatsbibliothek. Cod. lat. 341.)

Idegen humanisták is nagyszámmal keresték fel BORSO herceg híres udvarát s műveik ajánlott példányával kedveskedtek neki. Ezek között találjuk Gianmario FILELFOT is, a ZSIGMOND királynál Budán is járt FRANCESCO FILELFO fiát, ki 1464-ben járt Ferrarában s ekkor ajánlotta fel BORSO hercegnek *De bellicis artibus et urbanis* című művét. (lat. 222 = α. Q. 5. 9.) E kódex megemlítése után (65. lap.) FAVA hozzászói: «A címlap aljára festett címerből úgylátszik, hogy e könyv eredetileg CORVIN MÁTYÁS számára készült és csak azután ajánlatot fel BORSO-

nak, kinek címere ugyanazon lap felső szegélyén látható.» Ha a lap alján levő címer MÁTYÁSÉ volna, úgy e kéziratban FAVA révén egy eddig ismeretlen CORVIN-kódexet ismernénk meg. A tudós igazgató azonban érthetetlen módon téved. A címer nem MÁTYÁSÉ, hanem egy pólyától kettéosztott pajzs, melynek felső mezejében egy, alsó mezejében két leopard fej van. Hasonlít a dalmát címerhez (s talán, mivel MÁTYÁS címerei között gyakran láthatta a dalmát címeret is, ez tévesztette meg FAVAT), de Dalmácia címerében nincsen pólya. FAVA előadása a címerbeli tévedésen kívül már azért sem volna hihető, mert teljesen lehetetlen, hogy FILELFO előbb ráfestette volna MÁTYÁS címerét a cimlapra s azután mást gondolva, mégis BORSONAK ajánlta volna a könyvet. S ez esetben is a kissé késői meggondolás következtében fölöslegessé vált címeret a szerző okvetlenül eltávolíttatta volna s helyét BORSO címerével boríttatta volna be.

A ferrarai udvar teljes fényét I. ERCOLE D'ESTE herceg alatt (1471—1505) érte el. Alatta a kódexek másolására irányuló tevékenység vetekszik e kor legnagyobb bibliofil fejedelmeinek, LORENZO IL MAGNIFICONAK, Federigo DA URBINONAK és MÁTYÁS királynak ezirányú törekvéseivel. Udvarában nagy másoló és minialó műhelyet tartott fenn, melynek eje a kitünő Andrea DE LA VIEZE volt.

A kötetek nagyszáma hirdeti a legkiválóbb humanisták jelenlétét az udvarban, kik boldogok voltak, ha a hercegnek ajánlhatták műveiket. E körben ismét találunk néhány írót, kik magyar vonatkozásaiknál fogva felkeltik érdeklődésünket. Mindenekelőtt a magyar származású Andreas PANNONIUST, ki *De origine clarissime illustrissimeque domus Estensis* című művét (kiáll. kat. 60. sz.; lat. 108. = α. Q. 9. 12) ERCOLE hercegnek ajánlotta és ahhoz a kódexhez nagyon hasonlóan festette ki, melyet 1467-ben (tehát még BORSO idején) *De regis virtutibus* címmel MÁTYÁS királynak ajánlott. (Vatican.)

Itt találjuk I. ERCOLE udvarában LODOVICO CARBOT is, a ferrarai egyetem tanárát, GUARINO tanítványát. Nagyszámú művei közül a kiáll. 59. sz. a. *Carmen dño Herculi amoris et ingeniorum excitationis gratia* című, I. ERCOLE hercegnek ajánlott példányát mutatja be. LODOVICO CARBO 1474 körül Mátyásnak is ajánlott egy művet *Dialogus de Matthiae Regis Laudibus* címmel. E Ferrarában diszített mű, mely Mátyásra vonatkozó rendkívül fontos adatokat tartalmaz, ma a budapesti Tud. Akadémia könyvtárában van.

FAVA e körben sorolja fel Janus PANNONIUST is. De ez tévedés.

Mert Janus PANNONIUS az ötvenes években folytatta tanulmányait Paduában. ERCOLE herceg 1471-ben kezdett uralkodni, Janus PANNONIUS pedig ki 1459 óta már pécsi püspök volt, 1472-ben meghalt. Ferrarai időzése tehát BORSO herceg idejére eshetett csupán. Latin elegiáinak egy csoportját egy convolutum kötet tartalmazza (lat. 180 = a. T. 9. 17), melyben PROPERTIUS elégiáin kívül több humanista művei is találhatóak. J. PANNONIUS ezen elégiái között van épen az is, melyben Andrea MANTEGNA művészetét magasztalja, ki őt GALEOTTO MARZIOVAL ugyanazon a képen lefestette.

Mikor FAVA I. ALFONSO és II. ERCOLE hercegeknek a könyvtárra nézve nem épen szerencsés idején át eljut II. ALFONSO uralkodásának kezdetéig — megáll és mielőtt ennek az egészen új periódusnak tárgyalásába fogna, — igen finom művészi érzékkel egy kis fejezetet iktat be: *Le donne di Casa d'Este e i loro libri* címen. E kedves fejezetben többek között megemlít egy könyvet (lat. 192 = a. S. 6. 11.), melyet egy ismeretlen nápolyi szerző irt Aragóniai ELEONORA és I. ERCOLE herceg nászára. A szerző azért ismeretlen, mert a könyv eleje csonka. E kódexről szóló passzus végén ezt olvassuk: «Végződik a kópistának, ki magát pármainak mondja, ezen különös aláírásával: JOANNES M. CYNICUS. Parmensis. lenonum. perrnities et naturae. servus. exscripsit». Nem tudom világosan kivenni, hogy ez a kitétel «a kópista, ki magát pármainak mondja», — mit jelentsen? JOANNES MARCUS CYNICUS nem ismeretlen másoló. Valóban páрмаi születésű, aztán Flórencben látjuk Pietro STROZZI híres kaligrafusnál. 1467 óta a nápolyi udvarnál volt alkalmazva és szorgalmasan másolatott. Magyar vonatkozású munkáját négyet ismerek: 1. DÖBRENTHÉI Tamás zágrábi püspöknek *Nagy Sándor életét* tartalmazó kódexe a német lovagrend bécsi levéltárában. (Cod. 76.) 2. 1476-ban másolta Diomedes CARAFFA *De institutione vivendi* című munkáját, melyet szerzője BEATRIX királyné nászára irt. (Parma. Bibl. Palatina). E mű jó tanácsokat tartalmaz az idegen országba induló királyné számára. 3. TIRABOSCHI *Storia della letteratura italiana* című művében (VI. 1. 431. lap) még egy kódexet említ, DIOMEDES CARAFFANAK *Trattato de lo optimo cortesano* című, BEATRIXNAK ajánlott művét, melynek pergamenre nyomtatott példánya a milánói Trivulziana-könyvtárban van. A nyomtatott szövegből kiderül, hogy az elveszett eredeti példányt CYNICO másolta. 4. Végül az ő felügyelete alatt készült MÁTYÁS királynak ma Drezdában levő kódexe, mely VALTURIUSNAK *De re militari* című művét tartalmazza.

Diomedes CARAFFÁTÓL, ki BEATRIX királynénak két könyvet is ajánlott, a modenai könyvtár is őriz egy igen érdekes könyvet, még pedig a Beatrixéhoz hasonló tartalommal, *Dei doveri di un principe* címmel. Ebben is jó tanácsokkal látja el BEATRIX testvérét, ELEONORÁT és I. ERCOLE herceget.

II. ALFONSOVAL (1559—1598) a ferrarai hercegek könyvtárára új hajnal virradt. Csodálatos lelkesedéssel lát újra hozzá a kéziratok és nyomtatványok összehordásához. A gondolat, mely vezet, egy nagy könyvtár teremtése. Mindazok közül, kik őt e lázas tevékenységben segítették, minket főképen Girolamo FALLETTI, ALFONSO herceg velencei követe érdekel, ki maga is íróember volt. 1560 decemberben kelt az a nevezetes levele, melyben ujjongva jelenti urának, hogy négy CORVIN-kódexet vett Niccolò ZENI velencei embertől, e négyet azért küldi, «hogy lássa a herceg, milyen a többi csaknem száz, mely még Zeni birtokában van. Igaz, hogy multkor azt mondta, hogy csak ötvenet ad el, de ezt talán csak azért tette, hogy nagyobb tekintélyt adjon nekik. E könyvek iratásuk óta már mind megjelentek ugyan, de az nem tesz semmit, mert kivétel nélkül mind a legszebb pergamenre vannak írva, illuminálva és régi kötéseikben vannak még». Az okiratok nem adnak felvilágosítást arra nézve, hogy végeredményben hány darabot vettek meg Zenitől. A könyvtárban ma meglevő CORVIN-kódexek kettő kivételével mind innen származnak. E kettő közül az egyiket I. IPPOLITO bíbornok, esztergomi érsek vitte magával Modenába, a másik a modenai S. Pietro-monostor könyvtárából került a gyűjteménybe.

FAVA e helyen igen szépen jellemzi a Corvin-kódexeket. Csak a Corvin-emblémák felsorolásába esett egy kis hiba. Ezek között említi ugyanis a kalászcsumót és a nyers gyémántot is. Mindakettő aragóniai és nem Corvin-embléma és csak olyan könyvekben fordul elő — és ekkor a többi aragóniai embleával együtt —, melyeknél voltaképpen BEATRIX személyes példányaival állunk szemben. Ilyenek pl. a páрмаi *Diomedes Caraffa* és a wolfenbütteli *Psalterium*. Egyetlenegyszer, a modenai L. B. ALBERTI-kódexben találtam MÁTYÁS emblémái közé fölveve a kalászcsumót is, bizonyára a miniatör tévedése következtében. Ez vezethette félre FAVAT is.

A Corvin-kódexek tárgyalásának végén említi a szerző «egy aragóniai BEATRIX cimerevel ellátott *Plutarchost* (lat. 429. = α. W. I. 4.), mely nem lehetetlen, hogy MÁTYÁS könyvtárába tartozott.» De nézetem szerint, ha egyesített cimere formájában MÁTYÁS címerei nem találhatók

az aragóniai címer mellett, úgy ezt BEATRIX kódexének tekinteni nem lehet, MÁTYÁSÉNAK meg épen nem. Lehet, hogy a könyvtárba tartozott, de ez semmiképen sem bizonyítható.

A következő korszakban, részben talán a könyvtárnak Modenába való átköltöztetésekor, sok darab eltűnt a gyűjteményből. Ezért nem tudjuk megállapítani, mennyi Corvin-kódex volt eredetileg a gyűjteményben. Magyar szempontból már csak egy említésreméltó esemény történt. A zenei gyűjtemény, melynek alapját II. ALFONSO vetette meg és I. és II. FRANCESCO fejlesztették ki nagy mértékben, IV. FRANCESCO alatt újabb lendületet kapott azáltal, hogy MAXIMILIAN főherceg, a német lovagrend nagymestere, óriási zenei gyűjteményét a hercegre hagyta. Ez örökségből származnak többek között LISZT Ferenc művei is.

V. FRANCESCONAK, az utolsó estei hercegnek uralkodása, FAVA szerint, nemcsak az estei hercegség végleges bukásához vezetett, hanem oly eseményekhez is, melyek a könyvtárat néhány legfőbb cimeliájától fosztották meg. Ekkor ajándékozott a herceg két darabot a magyar nemzetnek. Ekkor vészelt el a könyvtár 13 legszebb darabja között a *Borso-Biblia* is. Mindezek részben az 1868-iki firenzei egyezmény, részben — így a két budapesti darab is — a trianoni békekötés alapján visszaköveteltettek.

FAVA könyvének második felét — mint említettem — a kiállítás katalógusa foglalja el. Benne szerepel összesen 17 drb *Corvin-kódex*, az egyszerűbb kiállítású Dionisios *Areopagita* (1039 = a. N. 5. 24) kivételével tehát mind.

A kiállítottak némelyikéhez volna még néhány megjegyzésem. A Corvina-kutatások egyik érdekes kérdése, hogy mi módon történt a könyvtár gyarapítása. E kérdésre is fontos adalékot szolgáltat a modenai könyvtár két darabja. Az *Emilius Probus*-kézirat (kat. 82. sz.) nem készült MÁTYÁS számára, — mint azt FAVA állítja, — hanem a végén olvasható bejegyzés tanúsága szerint Francesco SASSETTI előkelő fiórenci nemes és humanista számára. E kéziratban a teljesen kivakart régi címer fölé — mely természetesen csak a SASSETTIÉ lehetett — MÁTYÁS első budai címerfestője utólag festette a Corvin-címert. A lapszéleken sűrűn előforduló gyermekek pedig a SASSETTIÉK emblemájával, a parittyával játszanak. A másik kézirat, melyet SASSETTI könyvtárából származónak tartok, STRABO *Geographiája* (kat. 79. sz.). Ennek címlapjára MÁTYÁS címerét ismét az első budai címerfestő festette egy, színeiben ma már ki nem vehető címer fölé, melynek azonban harántpólyája világosan látszik még.

A SASSETTI-címer — mint tudjuk — fehér mezőben aranszalagoktól szegett kék harántpólyát mutat. SASSETTI birtokából még egy harmadik kódexet is ismerek a Corvinában, a velencei Marciana-könyvtár *Suetoniusát* (Cod. Lat. X. 31. az első és a 95. lapon), melyről CSONTOSI már a *Literarische Berichte* III. 1879-iki kötetében, 95 l. (cím és jelzet említése nélkül) megemlékezik, de említését az irodalom nem vette figyelembe. A CSONTOSITól említett harántpólyás címer megint a SASSETTIÉKÉ. Ezt is az első budai címerfestő borította be a Corvin-címerrel, melyből ma már csak a jellegzetes korona maradt meg. E kódex lap-szélein is a parittyával játszó gyermekek motívumával találkozunk. A kéziratban egyébként Bartolommeo FONTIO írásával találtam hosszabb-rövidebb bejegyzéseket, ki Francesco SASSETTI barátja volt. Ezenkívül még két kéziratban tudtam MÁTYÁS címere alatt ilyenfajta harántpólyás címert megállapítani, de ezek nem jelölik Fr. SASSETTIT, mivelhogy ez utóbbiakban a címer fölött bíbornoki kalap is látható. Ezek: a budapesti egyetemi könyvtár TACITUS kézírata (Cod. 9.), melyben kék mezőben arany harántpólya vehető ki, fölötte bíbornoki kalappal. Ezt a címert MÁTYÁS második címerfestője tüntette el az M A kezdőbetűktől körül-vett Corvin-címerrel. Ugyanez a címerfestő fődte be a besançonai *Dionysius Areopagita* bíbornoki kalaptól koronázott címerét is, melyből a kalapon kívül ma már semmi sem vehető ki.

A 84. sz. L. B ALBERTI-kézirat 209 v. lapján a Báthori-címert találtam.

A 87. számú Dionysius AREOPAGITA-kéziratban ismeretlen olasz címer látható. A merőlegesen kettéosztott címerpajzsba — melynek bal mezeje rózsaszín, jobb mezeje fekete — van behelyezve egy három liliomban végződő aranykorona, a középső liliomot közrefogja egy nagyobb ezüst liliom. E címert négy CORVIN-kódexben találtam meg. A veronai Biblioteca Capitolare két darabjában (Cod. CXXXVI. és CXXXVII.), melyeknek kötése CORVIN-kötés és a bécsi Nationalbibliothek 2384. és 2391. számú kézírataiban, mely utóbbiakban e címerek át vannak festve MÁTYÁS címerével. MÁTYÁS ebből a könyvtárból úgylátszik nagyobb mennyiséget vásárolt meg. Ez a modenai darab is, mint a legtöbb, megvan fosztva eredeti kötésétől, de nem tartom lehetetlennek, hogy ha meg volna régi kötése, kiderülne, hogy valamikor átmenetileg MÁTYÁS-könyvtárához is tartozott. Mindenesetre feltűnő e darab oly helyen, hova 18 CORVIN-kódex közül 16 vásárlás útján került és joggal feltehető, hogy a főntebb említett Zeni-téle gyűjteményből II. ALFONSO többet is vásárolt a ma világosan felismerhető daraboknál.

A 367. sz. Dionysius AREOPAGITA-kódexbe — az egyetlenbe, mely a modenai darabok közül régi kötését még megtartotta — szintén az első budai cimerfestő festette a CORVIN-címert.

E megjegyzések nem kifogások, csak szerény kiegészítései kívánnak lenni FAVA igazgató értékes munkájának. HOFFMANN EDITH.

D'Ancona, Paolo. *La miniature italienne du Xe au XVIe siècle*. Paris et Bruxelles. 1925. G. van Oest. 2-r. 128 (2) lap; 97, közöttük 4 színes táblával.

A milanoi kir. egyetem tudós professzora 11 évvel ezelőtt megjelent *La miniatura fiorentina* című munkájának mintegy kiegészítéseképpen, újabb becses művel ajándékozta meg a miniatúrákkal foglalkozó szakembereket. Ezuttal már az összes olasz miniatúra-iskolák történetét adja. Műve óriási anyagot ölel fel, melyen D'ANCONA a tárgyban való rendkívüli otthonosságával és széleskörű tudásával könnyen uralkodik. A szép könyv olvasása után az olasz miniatúra fejlődése világosan áll előttünk; a találó szavakkal megrajzolt képekben az egyes iskolák művészi jellemvonásai eleven színekben bontakoznak ki és élesen elkülönülnek egymástól. A tömörre fogott munka tartalmi kivonatát adni nem volna célravezető s így inkább csak néhány passzusát emelem ki, melyek magyar vonatkozású kéziratokról szólnak. Az eljárás annál hasznosabbnak látszik, mert ATTAVANTÉNAK MÁTYÁS király számára készült kéziratain kívül D'ANCONA e magyar vonatkozást sohasem említi s így az a kevésbbé járatos olvasó figyelmét könnyen elkerüli.

A lombardiai festészetről szólva, a szerző röviden tárgyalja a fehér indafonatos díszítési modor egyik főképviselőjét Ambrogio MARLIANIT is, ki 1461 óta a milanoi hercegek szolgálatában állt. Elmondja, hogy MALAGUZZI VALERI *La corte di Lodovico il Moro* című művének III. kötetében, két jelzett munkán kívül, «neki tulajdonít egyéb, a középszerűséget meg nem haladó munkákat is». D'ANCONA ez általános megemlítésében egy minket, magyarokat, közelről érdeklő darab is bennfoglaltatik. Mivel e munkáról, e szempontból még sehol sem esett szó — magyar vonatkozását MALAGUZZI VALERI sem méltatja figyelemre — legyen szabad néhány szóval kitérnem rá. MALAGUZZI VALERI ugyanis (121—123 lap) MARLIANINAK tulajdonítja egy kézirat kifestését, mely Aeneas TERGESTINUS-nak *De institutione principis* című munkáját tartalmazza. (Milano, Ambrosiana. T. 7. sup.) E munka V. LÁSZLÓ királyunknak van ajánlva. Minda-